

Güngör Karauğuz, Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. Lut Bağlamında Kur'an Arkeolojisi -Bir Yöntem Teklifi-

Konya: Cizgi Kitabevi Yayınları, Mart 2023, 280 sayfa.
ISBN 978-605-196-988-6

HALİL TEMİZTÜRK*
ENES BÜYÜK**

Dinler tarihi araştırmalarına katkı sağlayan bilim dallarının başında arkeoloji gelmektedir. Özellikle kutsal metinlerin ihtiva ettiği tarihî, coğrafi ve antropolojik bilgilerin bilimsel kanıtları üzerinde duran ve bu bilgileri yüzey araştırmaları, kazı çalışmaları ve diğer verilerle test etmeye odaklanan arkeolojinin, dinî araştırmalar için sağladığı katkı yadsınamazdır. Batı'da "biblical archaeology" adı altında başlayan çalışmaların temel amacı Kitâb-ı Mukaddes bilgilerinin sınanmasına yönelik olsa da, bu sınanmanın Kitâb-ı Mukaddes'i doğrulama adına manipülatif bir şekilde kullanıldığı veya İsrail Devleti'nin yaptığı gibi Masada Kalesi ve Ölüdeniz yazmaları gibi araştırmaların millî/dinî kimlikleri öne çıkaracak şekilde siyasî amaçlarla işlendiği örnekler bilinmektedir. Bu taraflı ve indirgemeci sonuçlarına rağmen arkeolojinin dinî araştırmalar için önemi ortadadır, ancak Batı'da farklı disiplinlerin ortak çalışmalarına nazaran ülkemizde arkeolog ve din araştırmacılarının disiplinler arası çalışmaları henüz istenen seviyeye gelememiştir. Bu şartlar göz önüne alındığında Güngör Karauğuz'un Batı'da ve ülkemizde arkeolojiye yönelik bakışı ele aldığı çalışması önem arz etmektedir.

Karauğuz'un çalışması sekiz bölümden oluşmaktadır. Eserin ilk üç bölümü arkeoloji biliminin temel çalışma prensiplerine, Batı'da ve ülkemizde arkeolojinin hangi süreçlerden geçtiğine ayrılmıştır. Yazar, bu üç bölümde

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / Assoc. Prof., Tekirdağ University Faculty of Theology, Tekirdağ, Türkiye, ORCID: 0000-0002-4564-5561 htemizturk@nku.edu.tr

** Doç. Dr., Samsun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / Assoc. Prof., Samsun University Faculty of Theology, Samsun, Türkiye, ORCID: 0000-0002-9619-9450 enes.buyuk@samsun.edu.tr

DOI: 10.26570/isad.1414833 • Geliş/Received 08.05.2023 • Kabul/Accepted 24.10.2023

Atf/Citation Temiztürk, Halil – Büyük, Enes, "Güngör Karauğuz, Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. Lut Bağlamında Kur'an Arkeolojisi -Bir Yöntem Teklifi-", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 51 (2024): 181-189.

arkeolojinin manipülatif bir şekilde siyasî ve dinî amaçlarla kullanıldığını, ayrıca müslümanların arkeolojiye menfi bakış açısının İslam'ın anlaşılmasına zarar verdiğini ifade etmektedir (s. 23, 45, 47). Karauğuz, kazılardan elde edilen verilerin kendimize has metotlar yerine Batılı bir tarzda değerlendirilmesinden bahsederek Türkiye'de arkeoloji biliminin tarihsel serüveni ve ideolojik arka planını gözler önüne sermektedir (s. 12). Her ne kadar Karauğuz, "Kur'an arkeolojisinin Batı'ya nazaran üç yüzyıldır hâlâ bir değer bulmadığını ve hiçbir şekilde gündem olmadığını" söyleyerek keskin bir hüküm vermiş olsa da bu ifadesiyle İslam ülkelerinde, "biblical archeology" gibi bir Kur'an arkeolojisi disiplini oluşturamadığımızı ve üniversitelerde bir bölüm veya araştırma merkezleri kuramadığımızı anlatmaya çalıştığı söylenebilir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise yazarın Kur'an arkeolojisine yönelik ayrıntılara ve metot önerisine yer verdiği görülmektedir. Yazar, bu bölümde ve kitabın farklı yerlerinde "Kur'an detay veren muhalif ve red edilmiş kitabıdır" (s. 21) ifadesinde olduğu gibi Kur'an'ın ayrıntı veren bir kitap olduğu tezini sürekli öne çıkarır (s. 21-22, 80, 86, 88, 93, 152, 161, 242, 255). Yazar bunun yanı sıra Kur'an'ı, Kitâb-ı Mukaddes'le sürekli mukayese etme, Kur'an'ı ve özellikle kıssaları onunla karşı karşıya getirme, Kur'an sanki onlarda anlatılanları kontrol etme, onaylama ya da reddetme maksadıyla nâzil olmuş gibi bir tavır sergilemektedir (s. 21, 88, 92-93). Kur'an'ın önceki kitaplara karşı musaddık veya müheymin olduğu (el-Mâide 5/48) muhakkak olmakla birlikte mevzubahis kitabın da konusu olan kıssalar özelinde bakıldığında Kur'an'ın kıssa anlatımındaki önceliğinin ve maksadının böyle olmadığı bilinmektedir. Nâzil olacak kıssalarla sîrette yaşanan olaylar arasında paralellikler kurularak ya müslümanların teselli ve teskin edilmesi, sabra, azmetmeye veya direnç göstermeye teşvik edilmesi ya da muhaliflerin nübüvvet, yeniden dirilişe vd. hususlara dair iddialarının tenkit edilmesi, böylece Kur'ânî hakikatlerin tasdik edilmesi gibi gayeler öncelikle gözetilir. Kıssalar bu gayeleri yerine getirecek şekilde ibret ve hikmeti öne çıkararak geçmiş milletlerin-nebîlerin hayat hikâyelerinden fragmanlar şeklinde aktarılır. Kıssa anlatımındaki maksat bu gibi sebeplere bağlı olduğundan kıssalarda yer, şahıs, zaman gibi bilgilerin açıklanmasına, olayın her yönüyle, bütün ayrıntılarıyla anlatılmasına dikkat edilmez. Hikmete imkân verdiği ölçüde ayrıntı öne çıkar, vermediği ölçüde bunlar kırpılır ya da ihtisar edilir. Kitâb-ı Mukaddes'teki anlatımlarla mukayese edildiğinde kıssalarda ayrıntı verilmediği hatta İrem, Tübbâ' kavmi, Zülkifl, ashâb-ı uhdüd gibi bazılarına sadece atıf yapıp geçildiği bilinmektedir. Kur'an'da kıssa anlatılırken ancak mezkûr gaye ve durumlar eşliğinde ayrıntı verilebilir ya da diğer kitaplardan farklı bir bilgiye dikkat çekilebilir. Bu, onu sürekli Kitâb-ı Mukaddes'le mukayese etmeyi, onu kontrol ederek nâzil olmuş gibi okumayı sorunlu hale getirir. Öte yandan kıssaların çoğu

Mekke döneminde nâzil olmuştur ve buradaki muhataplar da müşriklerdir. Yahudi ve hıristiyan muhataplar ciddi bir muhalif olarak Medine döneminde ortaya çıkacaktır. O zaman kıssaların nüzülünde diyalojik olarak Kitâb-ı Mukaddes'in gözetildiği varsayımı ya da böyle bir yaklaşımın öne çıkarılması problemlidir.

Yazar Kur'an'ın ayrıntı veren bir kitap oluşuna karşın onun detay vermediği ve eksik olduğu fikrinin hem oryantalistler hem de İslam âlimleri arasında yaygın olduğunu iddia eder. Ona göre oryantalistler ve alanın müslüman otoriteleri Kur'an'ın ayrıntı vermediğine iman etmektedir. Onlara göre Kur'an ayrıntı vermiyorsa, eksiktir ve bu eksikler Tevrat, İnciller ve apokrif metinler başta olmak üzere pagan geleneklerden ve mitolojilerden bilgi aktarımıyla giderilmelidir. İslam'ın ilk üç yüzyıldan sonra diğer uluslardan aparılan mitler İslam kültüründe egemen olmuş ve etkisi günümüze kadar sürmüştür. Günümüzde özellikle oryantalistlerin etkisiyle araştırmacılar kitaplarda ve zihinlerde hacimli bir İsrâiliyat külliyyatı miras bırakmışlardır. Zihinler artık Kur'an kavramlarıyla değil Tevrat ve İncil kavramlarıyla düşünür olmuştur (s. 21-22, 254-55). Yazar neticede Kur'an kavramlarının unutturulduğunu ve bunun İslam düşüncesine göre kâfirlik alameti olduğunu söyleyerek (s. 88) tekfirci söyleme oldukça yaklaşmaktadır.

Bu problemlili dil bir yana, İslam kültürüne İsrâiliyat'ın, III. yüzyıldan sonra değil Hz. Peygamber döneminden beri, bizatihi onun izin vermesiyle girdiği bilinmektedir. Nitekim yine ibret ve hikmet maksadına binaen onun "İsrâiloğulları'ndan haber nakledebilirsiniz bunda bir beis yoktur" (Buhârî, "Enbiyâ", 50) dediği meşhurdur. Bunun yanında o "İsrâiloğulları'nı ne tasdik edin ne de yalanlayın" (Buhârî, "İ'tisâm", 25) uyarısında bulunduğundan dolayı sahabe döneminden beri İsrâiliyat rivayetleri hem nakledilmiş hem de tenkit süzgecinden geçirilmiştir. Özellikle kelimelerin de gelişmesine paralel olarak ikinci asırdan itibaren İslam inanç ve itikat esaslarına aykırı içerikteki rivayetler sistematik olarak tenkit edilmiştir. Bu tekitleri Mâtürîdî tefsirinden itibaren izlemek mümkündür. Diğer önemli bir husus müfessirler bu tür rivayetlerin tefsirde bağlayıcı olmadığını, zannî bir değere sahip olduğunun, İslam düşüncesinde kurucu fikirler inşa ederken delil olamayacağını, kıssalarda temelde ibret ve hikmete odaklanmanın gerektiğinin, kıssada ne, ne kadar anlatılmışsa onunla yetinilmesinin altını çizmişlerdir.¹ Haliyle yazarın mezkûr iddialarının genellemeci olduğu belirtilmelidir.

1 Bk. Büyük, "Tefsirde İsrâiliyyâta Dair Bazı Tespit ve İddiaların Değerlendirilmesi", s. 768 vd.

Çalışmanın özellikle dört ve beşinci bölümünde, ayrıca diğer konularla ilgili bağlamlarda Kur'an arkeolojisine dair yöntem teklifinde bulunurken Karauğuz, dinî kavramların ve tarihsel bilgilerin -arkeoloji ve filolojinin yanında- Kur'an ve sünnet (yazar hadis kelimesini kullanır) merkezli bir incelemeye ve gerekirse elemeye tâbi tutulması gerektiği üzerinde durur (s. 80, 89). Yazara göre Kur'an ve sünnet en doğru bilgileri sunar. Onun özellikle Kur'an'ı merkeze almasının, onun ilahî bir söz olduğu, haliyle efsanelerden uzak en doğru bilgileri içerdiği şeklinde metafizik bir ön kabule dayandığı ifade edilmelidir. Yazar bu kabulünün teolojik bir ön kabul olduğunu açıktan açığa ifade etmek yerine bazı bilimsel gerekçelerden bahseder. İki sebebe dikkat çekilebilir. Birincisi, ona göre Kur'an'ın önceki kaynaklardan/kitaplardan farklı ve ayrıntılı bilgiler içermesi onun hiçbir şeyden etkilenmediğini gösterir (s. 161). O eğer etkilenseydi, onlar gibi benzer hataları, hurafeleri ya da yanlış bilgileri tekrar ederdi, onlardan farklı ayrıntılı bilgi veremezdi. Bu sebeple yazar Kur'an'ın hiçbir kaynaktan zerre kadar etkilenmediğini ifade eder (80, 161). İkincisi de Tevrat ve İnciller gibi önceki kitaplara Mezopotamya ve Anadolu kültüründen birçok şeyin dahil olduğunun bilinmesidir (s. 87). Bu nedenle de önceki kitaplar merkeze alnamaz.

İlk sebep, varılan mezkûr sonuca zorunlu olarak götürmez. Yazar bu hususta başta Kitâb-ı Mukaddes'i ve önceki toplumlara dair mevcut arkeolojik verileri dikkate alır. Kur'an özellikle Kutsal Kitap'tan farklı bilgi içeriyorsa on(lar)dan etkilenmemiştir sonucuna varılmaktadır. Halbuki Kur'an'daki ayrıntılar -müslüman olmayanlar için- kanonik Kitâb-ı Mukaddes'in dışında Arabistan'da yaygın olan ama günümüze ulaşmamış apokrif metinlerden, Eski Ahit şerhlerinden ya da henüz keşfedilmemiş ya da tarihte yok olan arkeolojik kaynaklardan alınmış olabilir. İkinci sebep de sorunludur, zira Kur'an'daki kimi anlatımlar Kitâb-ı Mukaddes'te ve ondan da önce aynı içeriğe birebir sahip olmasa bile- Sumerler başta olmak üzere Arabistan kültür havzasında mevcuttur. Kur'an'ın ilahiliğine inanmayanlara göre onun içerdiği kimi anlatımlar pekâlâ önceki milletlerin tarihî-efsanevi anlatımlarından derlenmiş olabilir.

Karauğuz bilgi ve kavramları inceleme sürecinde Kur'an'ı merkeze alırken kimi zaman literalist bir tavır takınarak onun yorumu konusundaki farklılıkları göz ardı eder. Mesela Hz. İbrâhim'in babasının adının Kur'an'da Âzer, Tevrat'ta Terah olarak geçtiğini ve Kur'an'ın bu ismi hiçbir şekilde teyit ve tasdik etmediğini söyler (s. 209, 213). Tefsirlerde Âzer'in İbrâhim'in babasının değil, onun taptığı putun ismi de olabileceği düşünülür.² Diğer yandan bazı araştırmacılar bu farklılığın Eusebius'un *Historia*

2 Başka ihtimaller de söz konusu edilir bk. Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, II, 133.

Ecclesiastica'sından kaynaklandığını ileri sürer. Eusebius Hz. İbrâhim'in babasına Tharra'dan bozulmuş olarak Athar demiş, İslam âlemine de isim, bu şekilde geçmiştir.³ Haliyle farklı yorumların bulunduğu bir durumda "hiçbir şekilde" gibi kesinlik içeren ifadeler sorun teşkil edecektir.

Yazar, Kur'an arkeolojisinde Kur'an'la birlikte hadislerin kaynaklığından bahsetse de metodun bu boyutunu hem yeterince ele almaz hem de kimi zaman uygulamada tutarsız bir tavır sergiler. Nitekim bir yandan bilgilerin ve kavramların Kur'an ve hadis kaynaklı mı yoksa İsrâiliyat kaynaklı mı olduğunun ayırt edilmesinin önemi üzerinde durur (s. 89) diğer yandan inceleme esnasında kimi zaman Kur'an'la uyuştugu ölçüde hadislerle başvurur (s. 107-108) kimi zaman hadislerdeki bilgileri dikkate almaz. Mesela yazara göre Tevrat'ta geçtiği üzere Allah'ın, insanı kendi suretinde yaratması İslam kaynaklarına sonradan girmiştir ve bu düşünce *muhâlefetün li'l-havâdis* yani "yaratılmışlara benzememek" ilkesine zıttır (s. 97-98). Oysa bilindiği üzere bu ifade Buhârî ve Müslim gibi oldukça sıhhatli kabul edilen hadis kaynaklarında geçen bir hadistir (Buhârî, "İsti'zân", 1; Müslim, "Bir", 115). Kaynaklarda geçen böyle bir rivayetin isnadının sorunlu olduğu imasında bulunmadan evvel alan araştırmacılarının çalışmalarına kapsamlı bir şekilde bakmak ve âyet veya hadislerdeki birçok haberî sıfatın nasıl anlaşılıp yorumlanması gerektiğine dair kelimelerinde erken dönemden beri yapılan ayrıntılı tartışmaları göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ayrıca yazarın, "Allah Âdem'i kendi suretinde yaratmıştır" şeklinde İslamî kaynaklarda geçtiğini belirttiği rivayetin dipnotunda kaynak olarak bir makaleye atıf yapması usul açısından hatalıdır (s. 98). Dolayısıyla yazarın hadis ve kelimeler usulünü de göz önüne alarak bu hadisin sıhhati, nasıl anlaşıldığı ve Allah'ın sıfatlarına muhalif olup olmadığı ile ilgili İslam geleneğindeki birikime en azından bir yönlendirme yapması beklenirdi.

Diğer yandan "Peygamberlerin Sayısı" adlı alt başlıkta milattan sonra 325 yılında İskenderiye kiliselerinde kabul gördüğü belirtilen Barnabas İncili'nden alıntılar verilmiş ve burada ifade edilen 124.000 peygamberin Kur'an kaynaklı olmadığı ifade edilmiştir. Ancak yazarın kaynak verdiği *İncil-i Şerif Barnabas: Kıbrıs Kumranı* adlı çalışma 2011 yılında Konya'da yayımlanmış bir eserdir. Oysaki Barnabas İncili'nin bugün mevcut yegâne yazma nüshası İtalyanca'dır ve Viyana'daki Avusturya Millî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Österreichische Nationalbibliothek, Cod., nr. 2662). Öte yandan 124.000 peygamber geldiği ve bunlardan 313'ünün resul olduğuna dair hadisler bulunmaktadır (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXVI, 618-619, hadis no: 22288; İbn Hibbân, *es-Sahih*, II, 77). Yine bizatihi Kur'an'da, kıssası anlatılmayan peygamberlerden bahsedilmesi (en-Nisâ

3 Tümer, "Âzer", s. 316.

4/164), peygamberlerin Kur'an'da açıkça anlatılanlarla sınırlı olmadığına; dahası bir peygamber gönderilmeden hiçbir topluma azap edilmeyeceğinin belirtilmesi (el-İsrâ 17/15) çok sayıda peygamber gönderildiğine işaret etmektedir. Yazar bu gibi âyetlere atıfla Kur'an'ın peygamberlerle ilgili önceki kaynaklarda ve rivayetlerde yer alan sayı bilgisini tasdik etmediğini iddia etse de (s. 99) bu âyetler esasen çok sayıda peygamber gönderildiğini ifade eder, belli bir sayıyı teyit etmese de çok sayıda peygamber gönderildiğini belirtir. Dolayısıyla mezkûr çıkarımlara varırken farklı ihtimaller göz önünde bulundurulmalıdır. Diğer yandan İslam kaynaklarını göz ardı etmek veya hadis ve tefsir ilminin usullerinden bağımsız hareket ederek ilgili bilgilerin İslam'a sonradan sokuşturulan bir hurafe olduğunu ileri sürmek hususunda biraz daha ihtiyatlı olmak gerekmektedir.

Çalışmanın devamında yazar, Hz. İbrâhim'in putları balta ile kırmasının Kur'an'da geçmediğini, âyetlerde onun sağ eliyle putları kırdığının belirtildiğini, yani baltanın mesajın önüne geçtiğini ifade etmektedir. Ayrıca yazar, Kur'an'da olmayıp İslamî literatüre geçen Hâbil ve Kâbil'in kız kardeşleriyle çapraz evlilik yapmalarının antik kaynaklara dayandığına değinmiştir. Karağuz, Sumer edebiyatında "Emeş ile Enten kardeşler", "İnanna çiftçiyi tercih ediyor" ve "Sığır ve Tahıl" başlıklı metinlerle milattan önce XVII. yüzyıla ait Hitit çivi yazılarında geçen "Appu ve İki oğlu" adlı masalda iyi kötü olarak kabul edilen oğullardan bahsetmektedir. Yazar, ne yazık ki bu metinlerin tercümesi için daha önce yazdığı başka bir eserine (*Hitit Mitolojisi*) yönlendirme yapmıştır (s. 105). Oysa tam da bu bölümde metinlerin kısmî bir tercümesinin verilmesi daha isabetli olacaktı. Yazara göre Taberî ve Sa'lebî gibi âlimlerin eserlerine sözü edilen bu kaynaklardan bir geçiş olmuştur (s. 108). Karağuz'a göre çapraz evliliğe gerek de yoktur, çünkü yeryüzünde başka insanların varlığı bilinmektedir. Bu konuda Tevrat'taki Kain'in, Nod diyarına kaçıp orada başka kadınla evlendiği bilgisine dayanarak yeryüzünde başka insanların var olduğu delillendirilmiştir. Hz. Âdem'den farklı insanların olduğuna bir başka delil ise A'râf sûresinin 11. âyetidir (s. 110). Ancak âyette geçen "Muhakkak ki sizi biz yarattık ve sonra size bulunduğunuz şekli de biz verdik. Sonra meleklere 'Âdem için (bana) secde edin' dedik. İblis'in dışındaki bütün melekler secde etti, İblis (rabbine) secde edenlerden olmadı. Doğrusu sizi yarattık" ifadesinden Hz. Âdem'den başka insanların var olduğu sonucunun nasıl çıkarıldığına değinilmemiştir.

Çalışmanın altıncı bölümünde yazar, yazıyı keşfeden Sumer toplumunun bir üyesi olan Hz. Nuh'un, Şuruppak şehrinde yaşamış, yazı yazmayı bilen ve aristokrasi sınıfına mensup bir kişi olduğundan bahsetmiştir (s. 135). Yazar, Hz. Âdem'e verilen on sayfalık suhufun sadece zayıf hadislerde geçtiğini, dolayısıyla Kur'an'ın verdiği bu bilgilerle yazıyı Hz. Âdem ile değil,

Hz. Nuh ile başlatmak gerektiğini ifade etmiştir (s. 136, 254. dipnot). Bu teze delil olarak yazar, A'râf sûresinin 69. âyetinde geçen "Sizi uyarması için içinizden bir adam aracılığı ile rabbinizden size bir zikir/kitap gelmesine şaştınız mı" şeklinde ifadeyi delil göstermiştir (s. 136). Ancak âyette geçen zikir/kitap şeklindeki ifadenin yazılı bir eser mi yoksa sözel bir vahiy mi olduğu tartışmalıdır. Öte yandan âyetin devamından ve bağlamından anlaşıldığı üzere bu ifadeler Hz. Nuh ile değil, Hz. Hûd ile ilgilidir. Yani bu ifadeyi kavmine söyleyen Hz. Hûd'dur. Fakat benzer bir sözü kavmine Hz. Nuh'un söylediği 63. âyette belirtilir ki bu durumda ilgili atıf buna göre tashih edilmelidir.⁴ Bununla beraber yazarın, En'âm sûresinin 83-90. âyetlerinde geçen ifadelerden hareketle hem Hz. Nuh hem de Hz. Mûsâ'ya verilen vahiylerin kil tabletler olduğunu ifade etmesi önemli bir bilgidir. Özellikle Hz. Mûsâ'ya verilen levhaların yere atılarak kırılmasından hareketle bunların taş değil, kil tabletler olabileceğine işaret edilmektedir.

Diğer bir dikkat çeken tespit ise Nûh sûresinin 23. âyetinde ifade edilen Ved, Süvâ', Yegûs, Yeûk ve Nesr adlı ilahların Sumer panteonundaki beş ilaha gönderme yaptığıdır. Yazar, Sumer listesinde Enlil ile eşi Sud olarak geçen ilahların Kur'an'da Ved ve Süvâ' şeklinde belirtildiğini, her ne kadar isimlerde değişiklik olsa da, tanrı ve tanrıçaya ait özelliklerinden dolayı bu ilahların Sumer panteonundaki tanrılara işaret ettiğini dile getirmiştir (s. 148-49, 151). Ancak yazarın, Nûh sûresinin 26-28. âyetlerinde geçen Hz. Nuh'un, "Rabbim onların köklerini kurut" şeklindeki duasının hakikate dönüşmesinin kanıtı olarak Sumerler'in dünya hafızasından silinip gitmesini göstermesi ilginçtir. Yazara göre Sumerler'in artık adlarının anılmaması bu duanın bir sonucudur (s. 149).

Hz. Nuh ile ilgili verilen bilgilerinden biri de tufanın zamanı ve sınıryla ilgilidir. Yazara göre bir Sumer şehri olan Şuruppak, Fırat kıyısına kurulmuş bir şehirdir ve Sumer metinlerinde bu şehirde yaşayan, "uzun ömürlü" anlamına gelen Ziusudra veya Akkadca ve Bâbilce okunuşuyla Utnapiştım ve Atrahaşiş, Hz. Nuh'tur (s. 134, 155). Bu şehrin Tanrıça Sud için inşa edildiği ve Hz. Nuh'un tufan sırasında bu şehirde olduğu, kral listelerinden hareketle delillendirilmiştir. Ancak yazarın tam burada söz konusu kral listelerini kaynak göstermesi veya diğer yerlerde başarılı bir şekilde gösterdiği tablolar gibi burada kral listelerini yorumlaması söz konusu tezin argümanlarını güçlü kılacakken burada konuya değinilmemiştir. Ayrıca tufanın bu şehirde başladığını ifade eden yazar, Irak Süleymaniye bölgesinde Nisir dağında 3000 metre yüksekliğinde Pîr Ömer Gudrun tepesinin söz edilen yer olduğunu ve bunun alanın uzmanlarınca ortaya konduğunu ifade etmektedir. Ancak dipnotta alanın uzmanlarına atıf beklenirken bu dağın

4 Benzer atıf sorunu s. 34'te de vardır.

Musul, Cizre, Diyarbakır veya Van gibi farklı şehirlerde olduğuna yönelik tefsir kitaplarında geçen bilgiler verilmektedir. Öte yandan yazara göre, bahar aylarında Fırat'ın taşması sonucu oluşan seller, Sumer toplumunu etkilemiştir, o yüzden tufan mayıs ayı veya daha genel bir ifadeyle bahar aylarında vuku bulmuştur (s. 152). Ayrıca Gilgamiş destanı ile Tevrat'ta tufanın bütün yeryüzünü kapsadığı bilgisine rağmen, Kur'an'a ve arkeoloji verilerine göre bunun bölgesel bir tufan olduğu aktarılmıştır. Karağuz, Hz. Nuh'un 1000 yıldan 50 yıl az şeklinde yaşından bahseden âyetin aslında Hz. Nuh'un ömrüne işaret etmediğine, bunun 900 yıllık ömür, 50 yıl ise peygamberlik vazifesi olarak anlaşılması gerektiğine işaret etmiştir. Aynı zamanda bu rakamların günümüzdeki gibi 1000 yıla işaret etmediği, Sümer kral listesindeki rakamlarla karşılaştırarak ortaya konmaktadır. Neolitik çağda insanların ortalama otuz-elli yaş aralarında bir ömürleri vardır, dolayısıyla bu rakamların Sumerler'in kullandığı altmış tabanlı rakamlara göre hesaplanması gerektiğini düşünen yazar sonuçta 950 rakamının on beş yıl elli günlük bir zamana tekabül ettiğini belirtmektedir (s. 163-64).

Çalışmanın yedinci bölümü Hz. İbrâhim'e ayrılmıştır. Yazar, onun Bâbil Kralı Hammurabi'nin idaresi altındaki bir şehir olan Ur'da doğduğuna ve bölgenin yöneticisi olan Nemrut ile mücadele ettiğine işaret etmektedir (s. 181). Hz. İbrâhim'in Hammurabi'nin Ur'u ele geçirdikten on iki yıl sonra yani 1750 yılında Hitit Kralı Anitta döneminde genç bir delikanlı olduğu, Hitit Kil Kütüphanesi'ndeki dört çivi yazılı metne dayandırılarak ortaya konmuştur. Bu kil tabletlerdeki kral yıllıkları ile "Appu ve iki oğlu adlı" metin, Hz. İbrâhim'in yaşadığı dönemi tarihlendirme adına önemli bir tespit olmakla birlikte maalesef yazar yine burada tabletlerin orijinal nüshaları veya tercümeleleri yerine diğer eserine atıf yapmıştır (s. 183, 302. dipnot).

Yazarın dikkat çekici tespitlerinden biri Hz. İbrâhim'in bütün putları kırkarken, bıraktığı putun Bâbil'in en büyük ilahı olarak kabul edilen Marduk olduğudur (s. 198-99). Ayrıca yazar Hz. İbrâhim'in putları Bâbilliler'in insan ayının dördüncü gecesi yıldızlara bakarak kutladıkları Akitu bayram gününde kırmadığını, çünkü o gün putlar şenlik yerinde sergilendiği için ancak bir gece önce onları kırabileceğini savunmaktadır. Yazar, Hz. İbrâhim'in daha sonra Harran'a ulaştığını, bunun Hitit dönemi dört kil tabletteki tarihî verilerle uyuştüğünü ifade etmiştir (s. 212). Bütün bu antik kaynaklara rağmen yazarın Hz. İbrâhim'in ve Hz. Lût'un Harran'da bir süre kaldığının ispatı olarak bölgede onlar hakkındaki anlatıları delil göstermesi ilmi bir yaklaşımdan uzaktır (s. 212). Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Hz. İsmâil ile Hz. İshak'a değinen yazar, kurban edilmek istenen çocuğun yahudi literatüründe geçtiği gibi Hz. İshak değil, Hz. İsmâil olması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Hz. İbrâhim'in yaşadığı dönemde çocuk kurbanı geleneğinin olmadığını, kemik ve kül kalıntılarından elde edilen delillere

dayanarak savunmuştur. Yazara göre çocuk kurbanına ait ilk örnekler Hız. İbrahım'den on asır sonra yani milattan önce VIII. yüzyılda Fenikeliler'de görölmektedir. Dolayısıyla Allah'ın Hız. İbrahım'den İsmâil'i kurban etmek istemesinin çocuk kurbanı geleneği adına bir eleştiri olmadığını, bunun ancak imtihanın bir neticesi olduğunu belirtmiştir (s. 226).

Çalışmanın son bölümü ise Hız. Lût'a ayrılmıştır. Lût kavminin helak edildiği yerin Aşağı Ürdün vadisinin doğusunda Ölüdeniz'in kuzeyinde yer alan Tell el-Hamam adlı bölge olduğu belirtilmiştir. Yazar, bu höyükte yapılan çalışmalarda tabakalar ve parçalanmış insan iskeletlerine ait arkeolojik kalıntıların bilimsel dergilerde yayımladığını ifade etmektedir. Ancak bu dergilerin hangileri olduğuna yönelik kaynak dipnotlarda belirtilmemiştir (s. 246-47).

Yukarıda ifade ettiğimiz örneklerden de anlaşıldığı üzere bu çalışma, Kur'an âyetlerinde geçen bilgilerin antik delillerle aydınlatılması açısından önemli bir eserdir. Ancak çalışmanın zaman zaman Kur'an arkeolojisi sınırından çıkarak Kur'an âyetlerinin yorumu, akli delillerle ispatı veya reddine yönelik bir tefsir çalışmasına döndüğü de görölmektedir. Başta da belirttiğimiz üzere Kur'an'ın anlaşılmasına yönelik farklı disiplinlerin verilerinden yararlanmak önemlidir. Ayrıca ideolojik bir arkeoloji ve tarih okumasına karşın Karauğuz'un eseri, disiplinler arası çalışmalar için iyi bir örnektir. Bu yaklaşım değerli olsa da Kur'an âyetlerinin arkeoloji ve antropoloji gibi disiplinlerin verileriyle yorumlanma çalışmalarında mutlaka tefsir, hadis, kelam ve dinler tarihi gibi ilim dallarından da yararlanmak gerekmektedir. Bu bakımdan Kur'an arkeolojisine yönelik önümüzdeki dönemlerde sempozyum ve çalıştaylar yapılması veya buna yönelik enstitüler kurulmasının, disiplinler arası çalışmalar için daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Bibliyografya

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaüt v.dğr., I-L, Beyrut: Müessesetü'r- Risale, 1416-21/1995-2001.

Büyük, Enes, "Tefsirde İsrâiliyyâta Dair Bazı Tespit ve İddiaların Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/2 (2019): 765-785.

İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân*, nşr. Şuayb el-Arnaüt, I-XVIII, Beyrut 1414/1993.

Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, I-V, Küveyt: Dârü'n-nevâdir, 2010.

Tümer, Günay, "Âzer", *DİA*, 1991, IV, 316-317.